

Інтеграція науково-технічних досягнень у судово-експертну діяльність: процесуальний аспект

Елла Сімакова-Єфремян*

* Д-ка юрид. наук, професорка, ННЦ «ІСЕ ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, Україна, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8246-7688>, e-mail: simakova@hniise.gov.ua

DOI: 10.32353/khrife.4.2025.01 УДК 343.98
Надійшло 22.12.2025 / Прийнято до друку 23.12.2025 /
Доступно онлайн 31.12.2025

Мета статті — за розглядом питання інтеграції спеціальних знань у судочинство зробити огляд поточного збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики». Актуальність питання щодо ролі спеціальних знань як фундаментального складника ефективності, законності й об'єктивності судово-експертної діяльності є безумовною, саме тому головна редакторка акцентувала увагу на тих процесуальних формах, у яких відбуваються інтеграційні процеси. У наукових працях цього випуску іноземні й українські автори порушують багато нагальних проблем судово-експертної галузі — як теоретичних (зокрема, концепцію експектації у праві та криміналістиці, і виклики, зумовлені глобальною цифровою трансформацією суспільства, тощо), так і практичних (наприклад, особливості термінальної та зовнішньої балістики уражаючих елементів і проведення комплексних судових психолого-лінгвістичних експертиз, значення спеціальних знань для розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, і господарських кримінальних правопорушень та ін.) — і пропонують способи їх розв'язання.

Ключові слова: спеціальні знання; судова експертиза; криміналістика; кримінальне провадження; інтеграційні процеси; цифрова трансформація; доказова база; об'єктивна істина; досудове розслідування; процесуальний статус експерта; комплексна експертиза; митне законодавство.

Розбудова України як правової держави й реформування системи правосуддя висувають підвищені вимоги до якості збирання та дослідження доказів. У сучасних умовах стрімкого науково-технічного прогресу, що впливає на розслідування кримінальних та інших правопорушень, належний рівень правосуддя практично неможливий без використання спеціальних знань. Проведення судових експертиз є тим підґрунтям, яке забезпечує не лише результативність, а й законність і об'єктивність кримінального провадження, та є процесуальним інструментом, що допомагає трансформувати отриману від судових експертів (невідому раніше правоохоронним органам і суду) інформацію про об'єкти та явища в доказову базу, і в такий спосіб інтегрувати спеціальні знання у сферу судочинства. У криміналістичному аспекті це є гарантією того, що процесуальні рішення представників органів розслідування й суду базуватимуться на науково об-

ґрунтованих фактах, а не на суб'єктивних припущеннях.

Розвиток наукових галузей судової експертології та криміналістики, експертної та криміналістичної практики в результаті соціальних, політичних і наукових змін у житті суспільства спонукає науковців до розв'язання проблем інтеграції спеціальних знань у судочинство. Так, у працях іноземних (А. Müller-Armak, J. Viner, P. J. D. Wiles¹ та ін.) і українських учених (В. Бахіна, О. Бондаренка, Ю. Грошевого, В. Гончаренка, В. Журавля, Н. Клименко, В. Коновалової, М. Сегая, В. Шепітька, М. Шепітька, М. Щербаковського² та ін.) розглянуто різноманітні проблеми, пов'язані із впровадженням досягнень науки і техніки у різні види судочинства, питання вдосконалення законодавства щодо процесуальної сфери та актуалізації наявних і розроблення нових положень про інтеграційні процеси у криміналістиці та судовій експертизі. Загалом, тенденції розвитку судової експертизи значною мірою залежать від рівня науково-технічних

- 1 Див., напр.: Müller-Armack A. Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik. Studien Integration. Bern ; Stuttgart, 1976. Pp. 231–242 ; Viner J. The Customs Union Issue. NY, 1950. 221 p. ; Wiles P. J. D. Communist International Economics. Oxford, 1968. 580 p.
- 2 Див., напр.: Бахин В. П. Криминалістика. Проблемы и мнения (1962–2002). Киев, 2002. 268 с. URL: <https://studfile.net/preview/5287600/> (дата звернення: 20.12.2025) ; Бондаренко О. О. Об'єкт і предмет судової експертизи у кримінальному судочинстві. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2013. № 1082. Вип. 16. С. 216–218. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhIPR_2013_1082_16_56 (дата звернення: 20.12.2025) ; Грошевий Ю. М., Стахівський С. М. Докази і доказування у кримінальному процесі : наук.-практ. посіб. Київ, 2006. 272 с. ; Бойченко С. Б., Бояров В. І., Будко Т. В., Варфоломеева Т. В. та ін. Експертизи у судочинстві України : наук.-практ. посіб. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, І. В. Гори. Київ, 2015. 504 с. ; Клименко Н. І. Інтеграційна функція експертології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2006. Вип. 6. С. 117–124 ; Коновалова В. Е. О значении и функций экспертных версий. *Криминалістика и судебная экспертиза*. 1977. Вип. 14. С. 53–58 ; Сегай М. Я. Методология судебной идентификации : монография. Киев, 1970. 256 с. ; Сегай М. Я., Стринжа В. К. Судебная экспертиза материальных следов-отображений (проблемы методологии) : монография. Киев, 1997. 174 с. ; Шепітько В. Ю. О пределах использования специальных знаний в уголовном процессе. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики* : мат-ли IV Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 95-річ. з дня народж. проф. М. В. Салтєвського (Одеса, 02.11.2012). Одеса, 2012. С. 499–502 ; Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11–18 та ін.

знань, які інтегруються в її сферу. Отже, сутність судово-експертної діяльності тісно пов'язана з інтеграцією спеціальних знань у судочинство і являє собою її (інтеграції) основну форму.

Не можна залишити поза увагою й іншу форму інтеграційних процесів, що відбуваються в судовій експертизі. Вона стосується організації та проведення комплексних судових експертиз. У цьому аспекті раніше ми запропонували внести до Кримінального процесуального кодексу України нову статтю, яка регламентувала б проведення комплексної судової експертизи. Зміст запропонованої норми такий: *«У випадку, коли для вирішення питання потрібні спеціальні знання з різних галузей науки, техніки, мистецтва тощо, або різних напрямів однієї галузі знань, призначається комплексна експертиза, що може бути доручена як комісії експертів, так і одному експерту, який володіє знаннями з різних галузей, необхідними для вирішення інтеграційного завдання. Комісія експертів проводить дослідження виходячи з компетенції кожного із її членів, про що зазначається у висновку, та формулює загальний висновок. Висновок підписується всіма експертами.*

Якщо експерти не дійшли згоди при формулюванні спільного висновку, комісією складається один висновок комплексної експертизи. У синтезуючій частині висновку мають бути наведені результати досліджень кожного з експертів і викладені причини розбіжностей членів комісії в оцінюванні результатів для формулювання спільного висновку, кожний експерт зобов'язаний обґрунтувати причини своєї незгоди з думкою інших членів комісії. У висновку з питання, що потребує спільного вирішення, членами комісії має бути повідомлено про неможливість його вирішення. Крім того, експерти

*формулюють окремі проміжні висновки за результатами проведених ними досліджень»*³. Виходячи з наведеного формулювання, на нашу думку, можливо врегулювати ті проблемні питання, які існують у полі проведення комплексних судових експертиз в Україні.

На сторінках цього випуску збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» автори розкривають різні напрями судово-експертної діяльності, поміж яких проведення аналізу механізмів залучення спеціальних знань як основного чинника забезпечення об'єктивної істини. Особливу увагу акцентовано на інтеграції наукових методів у судово-експертну діяльність, що сприяє дотриманню принципів верховенства права й забезпечує високу ефективність протидії злочинності. Авторі підкреслюють значення ролі судового експерта як незалежного учасника процесу, застосування сучасних методик як засіб усунення помилок, значення спеціальних знань для захисту прав людини та запобігання безпідставному обвинуваченню, потребу реформування законодавства України, що регулює судово-експертну діяльність, тощо.

У 41-му випуску збірника наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» проаналізовано сучасні методичні підходи до проведення експертиз у різних галузях: від економічних досліджень у митних справах до комплексних психолого-лінгвістичних експертиз в умовах збройної агресії. Окрему увагу приділено питанням протидії розслідуванню, використанню спеціальних знань у справах щодо господарських злочинів і злочинів, учинених професійними учасниками судочинства. Видання об'єднує напрацювання провідних українських та іноземних науковців,

3 Сімакова-Єфремян Е. Б. Комплексні судово-експертні дослідження: теорія та практика : монографія. Харків, 2016. С. 248.

що свідчить про міждисциплінарний характер сучасної судової експертизи та її значення для захисту прав людини і зміцнення верховенства права.

Збірник наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» індексовано в *Google Scholar*, міжнародних реферативних базах даних *Academic Scientific Journals Indexing*, *Bielefeld Academic Search Engine (BASE)*, *ERIH PLUS*, *Europub*, *Index Copernicus International (ICV 2021: 100)*, *RefSeek*, *ResearchBib*, *WorldCat*, а також у Реєстрі наукових видань України й на сайті реєстратора цифрових ідентифікаторів DOI. Електронні версії видання розміщено в інтернеті на платформах Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, бібліотек судово-експертних установ Міністерства юстиції України, закладів вищої освіти Міністерства внутрішніх справ України та ін.

Наукові праці збірника традиційно об'єднано у дві групи — дослідницькі роботи (*Research Papers*) і наукові нотатки (*Case Notes*).

Розділ дослідницьких робіт розпочинає стаття «Експектації у праві та криміналістиці: постановка проблеми» доктора філософії в галузі права **Юрія Чечіля**, докторки юридичних наук, доцентки **Вікторії Білої** та кандидата юридичних наук **Станіслава Шептуховського** (усі з України), у якій розглянуто феномен соціальних очікувань як складової правової норми й чинника, що зумовлює реальний статус і поведінку судового експерта, а судова експертиза постає не лише як процесуальний інститут, а як соціально-культурний феномен. Перспективу подальших наукових розвідок у цьому напрямі автори вбачають у дослідженні ролі культури для формування правових норм і необхідності публічної комунікації для зменшення розриву між очікуваннями

й реальними можливостями експертної діяльності.

Наступна праця — кандидатки юридичних наук, заслуженої юристки України **Наталії Ткаченко** (Україна) «Тенденції розвитку судово-експертної діяльності в умовах глобальної цифрової трансформації суспільства» — розкриває зміни в змісті, формах і методах провадження судово-експертної діяльності в умовах стрімкого науково-технічного розвитку. Штучний інтелект, цифрові сліди, великі масиви даних, хмарні технології, новітні засоби комунікації та інструменти маніпулювання інформацією сформували нове технологічне середовище, у якому традиційні підходи до проведення експертиз уже не забезпечують належного рівня достовірності й ефективності. У таких умовах перед судово-експертною діяльністю постають якісно нові завдання, що потребують оновлення методів, модернізації технічного забезпечення, розроблення сучасних методик і впровадження інноваційних технологій.

Продовжує розділ наукова праця англійською мовою **Карена Мамиконяна** й **Армена Сафаряна** «Принцип рівноваги податкових ставок і його застосування в податковій системі Республіки Вірменія» (Вірменія), у якій викладено методичний підхід до оцінювання податкової ефективності за допомогою аналізування порівняльних даних щодо податкового навантаження від єдиної податкової ставки й застосування принципу податкової рівноваги. Користування принципом 50-відсоткового балансу є провідним аспектом цього дослідження, яке впливає із концепції А. Лаффера про взаємозв'язок між прогресивним оподаткуванням і державними податковими надходженнями, відомої як «крива Лаффера».

У статті «Методологічні аспекти комплексної судової психолого-лінгвістичної експертизи в реаліях збройної

агресії РФ проти України» кандидатки філологічних наук, доцентки **Юлії Браїло, Тетяни Єгорової**, кандидатки філологічних наук **Наталії Кислої** (Україна) і кандидата хімічних наук **Патвакана Восканяна** (Вірменія) розглянуто підхід до проведення судової психолого-лінгвістичної експертизи, висвітлений у розроблених у Національному науковому центрі «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» методичних рекомендаціях, який значно підвищить ефективність роботи експертів і ступінь доказовості їхніх висновків у процесі досудового розслідування та судового розгляду кримінальних правопорушень щодо заподіяння шкоди інформаційній безпеці держави.

Наукова праця «Експериментальні дослідження особливостей термінальної та зовнішньої балістики уражаючих елементів циліндричної форми діаметром 5,0 мм» доктора медичних наук, професора, віцепрезидента НАМН України, академіка НАМН України **Ігоря Луріна**, доктора технічних наук, професора, член-кореспондента НАН України **Олексія Ларіна**, Героя України, кандидата медичних наук **Едуарда Хорошуна**, доктора медичних наук, доцента **Володимира Негодуйка**, кандидатів технічних наук **Олександра Коломійцева** та **Сергія Ларькова**, а також **Олега Кокоріна**, **Дмитра Климчука**, **Віталія Тищенка**, кандидата медичних наук, доцента **Віталія Щербака**, кандидата медичних наук, доцента, заслуженого лікаря України **Віктора Сапелкіна** (усі з України) присвячена дослідженню особливостей механізму формування у в'язко-пружному середовищі пошкоджень, які виникли в результаті високошвидкісної ударно-контактної взаємодії з готовими уражаючими елементами циліндричної форми. На підставі численних натурних експериментів у широкому діапа-

зоні контактних швидкостей дослідники з'ясували, що після влучання готові уражаючі елементи в товщі імітатора біологічних тканин поводяться стабільно й утворюють порожнини конічної форми, а найбільшої шкоди завдають на ділянці першої чверті (третини) каналу пошкодження. Результати проведених досліджень дають змогу прогнозувати ступінь тяжкості завданих людині осколкових поранень і розв'язати низку ситуаційних завдань, пов'язаних із розслідуванням кримінальних злочинів (терористичних актів), під час скоєння яких застосовано осколкові бойові припаси або саморобні вибухові пристрої.

Розділ «Наукові нотатки» розпочинає публікація «Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства» кандидата юридичних наук **Євгена Суна** (Україна), у якій автор відзначає неможливість проведення ефективного розслідування кримінальних правопорушень, учинених професійними учасниками судочинства, без широкого й обґрунтованого залучення спеціальних знань, що є структурним складником ефективного, законного й об'єктивного кримінального провадження.

У статті «Спеціальні економічні знання в розслідуванні господарських кримінальних правопорушень» кандидата юридичних наук **Віталія Усатого** (Україна) визначено, що спеціальні економічні знання є системоутворювальним елементом процесу доказування в кримінальних провадженнях щодо господарських злочинів, а раціональне й науково обґрунтоване користування ними забезпечує ефективність кримінального розслідування, підвищує якість судового контролю та сприяє відновленню порушених прав держави і суб'єктів господарювання.

Кандидат юридичних наук **Олександр Таркан** (Україна) у науковій праці «Протидія розслідуванню і зловживання процесуальними правами: криміналістичне співвідношення та межі концептуального розмежування» доводить, що криміналістика має підстави для зарахування категорії «зловживання процесуальними правами» до системи криміналістичного вчення про протидію розслідуванню, оскільки це явище має власні механізми, закономірності виявлення та підлягає тактичному подоланню. Його дослідження створює умови для формування ефективних процесуальних і криміналістичних заходів нейтралізації маніпулятивної діяльності учасників провадження. Науковець доходить висновку, що інтеграція теоретичних і прикладних аспектів аналізу зловживань у межах криміналістичної концепції протидії дає змогу створити цілісну модель поведінки такої протидії, уточнити межі процесуальної добросовісності, виявити типові механізми деструктивного впливу на доказову інформацію та розробити обґрунтовані тактичні рекомендації для слідчих, прокурорів і суду.

Кандидатка юридичних наук, доцентка **Ірина Коросташова** (Україна) у статті «Правове забезпечення митних і судових експертиз (експертних досліджень) у сфері зовнішньоекономічної діяльності та митні формальності за митним законодавством Європейського Союзу й України» аналізує засади правового регулювання митних і судових експертиз (експертних досліджень) та стандартів їх здійснення за законодавствами ЄС і України, досліджує правовідносини, що виникають у зв'язку зі здійсненням зовнішньоекономічних операцій, визначає поняття «митні експертизи» і коло суб'єктів, уповноважених їх здійснювати, а також межі, у яких діють суб'єкти експертної діяльності за законодавством України та ЄС. Авторка порівнює статус

експертів відомчої належності Держмитслужби й Мін'юсту України та розглядає правові гарантії незалежності і правильності висновків судових експертів. Науковиця акцентує увагу на міжнародних стандартах, за якими судові й митні експерти здійснюють експертну діяльність.

Продовжує розділ наукова праця кандидатів юридичних наук **Юрія Ковальова** й **Андрія Федотенка** (обидва з України) «Залучення спеціалістів до розслідування контрабанди», у якій проведеним дослідженням підтверджено, що ефективність досудового розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із контрабандою, безпосередньо залежить від системного та професійно організованого залучення спеціалістів різних галузей знань. Автори доводять, що саме висновки експертів забезпечують належну ідентифікацію предметів, виявлення способів приховування, формування слідчих версій і ініціювання подальших експертних досліджень. Перспективи вдосконалення процедур залучення спеціалістів до розслідування контрабанди науковці вбачають у розробленні єдиних методичних рекомендацій, посиленні міжвідомчої взаємодії, модернізації матеріально-технічної бази та системному підвищенні кваліфікації фахівців, що сукупно сприятиме повноті, точності й доказовій силі зібраних відомостей у цій категорії кримінальних правопорушень.

Завершує розділ «Наукові нотатки» стаття «Сучасний стан і перспективи інтеграції спеціальних знань у галузі психології в комплексні судово-експертні дослідження» кандидата педагогічних наук, доцента **Олександра Євсюкова** (Україна), у якій проведено аналіз наукових праць, нормативно-правових актів та експертної практики, а також схарактеризовано сучасний стан і перспективи інтеграції спеціальних знань

у галузі судової психології в комплексні судово-експертні дослідження.

Останні сторінки 41-го випуску присвячено традиційній рубриці «Новини наукового життя», яка ознайомлює читачів з науковими подіями в судово-експертній діяльності за останні три місяці.

Редакційна колегія вітає з 65-річним ювілеєм від дня народження та 40-річчям науково-педагогічної і громадської діяльності співголовного редактора збірника, доктора юридичних наук, професора, академіка Національної академії правових наук України, президента Міжнародного конгресу криміналістів, заслуженого діяча науки і техніки України, лауреата Державної премії України в галузі науки і техніки **Валерія Шепітька**.

Щиро дякуємо авторам, які обрали збірник «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» для оприлюднення своїх робіт! Завдяки вашим зусиллям та високому рівню підготовки матеріалів наше видання залишається майданчиком для обміну цінними досвідом і знаннями. Ваша відданість науці надихає!

Ми відкриті для нових партнерств і запрошуємо колег долучитися до формування наступних випусків. Якщо ви маєте цікаві дослідження або аналітичні огляди, надсилайте їх на розгляд редакційної колегії. Спільними зусиллями ми здатні значно підвищити ефективність української науки на світовому рівні.

Разом до Перемоги!

Слава Україні!

Integrating Scientific and Technical Achievements into Forensic Expert Activity: Procedural Aspect

Ella Simakova-Yefremian

The Article Purpose is a comprehensive analysis of the current “Theory and Practice of Forensic Science and Criminalistics” Re-

search Paper Collection considering the issue of integrating specific expertise into court proceedings. The importance of the role of specific expertise in ensuring the efficiency, lawfulness, and objectivity of forensic expert activity is undeniable. That is why the editor-in-chief highlighted procedural forms in which integration processes occur. In the scholarly contributions to this issue, both international and Ukrainian authors address numerous pressing issues within the forensic domain—encompassing theoretical aspects (notably, the concept of expectations in law and criminalistics, as well as challenges arising from the global digital transformation of society) and practical dimensions (such as specifics of terminal and external ballistics of damaging elements, conduct of multidisciplinary forensic psychological and linguistic examinations, significance of specific expertise in investigating criminal offenses perpetrated by professional participants in court proceedings)—while proposing ways for their resolution.

Keywords: *specific expertise; forensic examination; criminalistics; criminal proceedings; integration processes; digital transformation; evidentiary basis; objective truth; pre-trial investigation; procedural status of forensic expert; multidisciplinary forensic examination; customs legislation.*

Фінансування

Це дослідження не отримало жодного спеціального гранту від фінансових установ у державному, комерційному або некомерційному секторах.

Відмова від відповідальності

Засновники не грали жодної ролі у розробленні дослідження, добиранні й аналізуванні даних, рішенні про публікацію або підготовку рукопису.

Учасники

Авторка зробила свій внесок винятково в інтелектуальну дискусію, що є основою цього документа, дослідження судової практики, написання та редагування,

і бере на себе відповідальність за її зміст і тлумачення.

Декларація щодо конфлікту інтересів

Авторка заявляє, що у неї відсутній конфлікт інтересів.

References

- Bahin, V. P. (2002). *Kriminalistika. Problemy i mneniya* (1962—2002) [Forensics. Challenges and opinions (1962—2002)]. Kiev. URL: <https://studfile.net/preview/5287600/> [in Russian].
- Boichenko, S. B., Boiarov, V. I., Budko, T. V., Varfolomeieva, T. V. ta in. (2015). *Ekspertyzy u sudochynstvi Ukrainy* [Expert Examinations in the Judiciary of Ukraine] : nauk.-prakt. posib. / za zah. red. V. H. Honcharenka ta I. V. Hory. Kyiv [in Ukrainian].
- Bondarenko, O. O. (2013). Ob'iekt i predmet sudovoi ekspertyzy u kryminalnomu sudochynstvi [Object and subject matter of forensic examination in criminal proceedings]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seriiia «Pravo»*. № 1082. Vyp. 16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKKhIPR_2013_1082_16_56 [in Ukrainian].
- Hroshevyi, Yu. M., Stakhivskiyi, S. M. (2006). *Dokazy i dokazuvannia u kryminalnomu protsesi* [Evidence and proof in criminal procedure] : nauk.-prakt. posib. Kyiv [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2006). Intehratsiina funktsiia ekspertolohii [Integrative function of expertology]. *Teoriia ta praktyka sudovoi ekspertyzy i kryminalistyky*. Vyp. 6 [in Ukrainian].
- Konovalova, V. E. (1977). O znachenii i funktsiyah ekspertnyh versij [On the meaning and functions of forensic expert versions]. *Kriminalistika i sudebnaya ekspertiza*. Vyp. 14 [in Russian].
- Müller-Armack, A. (1976). *Wirtschaftsordnung und Wirtschaftspolitik. Studien Integration* [Economic system and economic policy. Studies in integration]. Bern ; Stuttgart [in German].
- Segaj, M. Ya. (1970). *Metodologiya sudebnoj identifikacii* [Forensic identification methodology] : monografiya. Kiev [in Russian].
- Segaj, M. Ya., Strinzha, V. K. (1997). *Sudebnaya ekspertiza materialnyh sledov-otobrazhenij (problemy metodologii)* [Forensic analysis of physical trace-impresions (methodology challenges)] : monografiya. Kiev [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2012). O predelah ispolzovaniya specialnyh znaniy v ugovnom processe [The scope and limits of specific expertise in criminal procedure]. *Aktualni problemi kriminalnogo prava, procesu ta kriminalistiki : mat-ly IV Mizhnar. nauk.-prak. konf., prysviach. 95-rich. Z dnia narodzh. prof. M. V. Saltevskeho* (Odesa, 02.11.2012). Odesa [in Russian].
- Shepitko, V. Yu. (2014). Problemy vykorystannia spetsialnykh znan kriz pryzmu suchasnoho kryminalnoho sudochynstva v Ukraini [Challenges in the use of specific expertise within modern Ukrainian criminal justice]. *Sudova ekspertiza*. № 1 [in Ukrainian].
- Simakova-Yefremian, E. B. (2016). *Kompleksni sudovo-ekspertni doslidzhennia: teoriia ta praktyka* [Multidisciplinary forensic examinations: theory and practice] : monohrafiia. Kharkiv [in Ukrainian].
- Viner, J. (1950). *The Customs Union Issue*. NY.
- Wiles, P. J. D. (1968). *Communist International Economics*. Oxford.
- Сімакова-Єфремян, Е. (2025). Інтеграція науково-технічних досягнень у судово-експертну діяльність: процесуальний аспект. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Вип. 4 (41). С. 5—12. DOI: [10.32353/khrife.4.2025.01](https://doi.org/10.32353/khrife.4.2025.01).